

HIIUMAA

MUINSUSKAITSE SELTSI

TOIMETISED 1

**KOHALIKU TASANDI MUINSUSKAITSE
VAJALIKKUSEST JA VÕIMALIKKUSEST
KALMISTU PÄRIMUS – KOMBESTIK, TAVAD,
LEGENDID. PÜHALEPA VALD**

**TORUPILLI JUSS – VANAS EAS KUULSAKS JA
KUNINGAKS SAANUD LIHTNE HIIUMAA MEES**

**“KÄRDLA” VIIS AAFRIKA SÕPRADELE NII
TSEMENTI KUI KA RELVI**

EMILIAN LEPISTO MÄLESTUSED

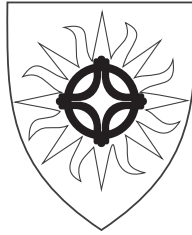
**TALUARHITEKTUURI DOKUMENTEERIMISEST
KÄINA VALLAS 2011. AASTAL**

SUUREMÕISA MÕISA PEAHOONE PARAADTREPP

SUUREMÕISA MÕISA HOLLANDI TUULIK

MIHKEL HAAVAMÄE 100

OOMÄGI 1941

Hiiumaa
Muinsuskaitse Selts

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi TOIMETISED nr 1

**Kärdla
2016**

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi Toimetised nr 1

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanne nr 3

Koostajad: Dan Lukas

Maarika Leis-Aste

Keeletoimetaja: Reelika Niit

Kujundaja: Mart Mõniste

Tagakaanel 1926. aastal Emmastes Küla Ruudi õues murdunud remmelgas.
Dan Lukase kogu

Hiiumaa
Muinsuskaitse Selts

Väljaandja:

Hiiumaa Muinsuskaitse Selts

Swedbank 221054816757

www.hiiumaamuinsuskaitseelts.eu

Toetajad: Eesti Meremuuseum

Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum

Hiiumaa Muuseum

EESTI KULTUURKAPITAL

RAHVAKULTUURI
K E S K U S

Hiiu vald

Pühalepa vald

Trükikoda Printbest

ISSN 2504-5628

Sisukord

Saateks	7
<i>Dan Lukas</i>	
Kohaliku tasandi muinsuskaitse vajalikkusest ja võimalikkusest	9
<i>Madis Tuuder</i>	
Kalmistu pärimus – kombestik, tavad, legendid. Pühalepa vald	15
<i>Koostajad Maarika Leis-Aste, Liina Lindpere</i>	
<i>Toimetaja Luule Oppi</i>	
Torupilli Juss – vanas eas kuulsaks ja kuningaks saanud	
lihtne Hiiumaa mees	35
<i>Aivar Viidik</i>	
„Kärdla” viis Aafrika sõpradele nii tsementi kui ka relvi	51
<i>Aivar Viidik</i>	
Emilian Lepisto mälestused	61
Taluarhitektuuri dokumenteerimisest Käina vallas 2011. aastal	187
<i>Joosep Metslang</i>	
Suuremõisa mõisa peahoone paraadtrepp	195
<i>Kersti Siim</i>	
Suuremõisa mõisa Hollandi tuulik	201
<i>Mihkel Koppel</i>	
Mihkel Haavamäe 100	225
<i>Elmo Viigipuu</i>	
Oomägi 1941	231
<i>Mart Mõniste</i>	
Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi kroonika 2012–2015	237
<i>In memoriam</i> Jüri Kuusemets, Heino Kerde	251
Autorid	255
Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanded	256

Saateks

Käesolev kogumik on Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi toimetiste sarja esimene raamat, mida on trükivalmiks seatud juba paar aastat.

Toimetiste eesmärk on Hiiumaa teemaliste uuringute, uurimuste, mälestuste, artiklite, juttude jms publitseerimine. Sarja formaat on plaanitud olema paindlik ja mitmekesise teemaderingiga, seadmata rangeid piiranguid autoritele sisu või vormistuse osas. Lugejateni saavad toodud ka näiteks sahtlisse jäänud väiksemad kirjatööd, mis iseseisva trükise mõõtu välja ei anna. Siht on kajastada Hiiumaa kultuuripärandiga seonduvat väga eripalgeliselt ja valdkondlike eelistusteta - kõrvuti sobivad Torupilli Juss ja kaubalaev „Kärdla”.

Esimese kogumiku aines on merekultuuri aastale kohaselt seotud peaasjalikult merendusega, aga juttu tuleb ka Suuremõisast, Kärdlast, Käinast, Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi enda tegevustest. Seekordse väljaande mahukamaks osaks on Emilian Lepisto mälestused, mis jutustavad haaravalt ühe Hiiumaa meremehe eluloo ja annavad pildi eelmise sajandi algupoole sündmustest hiidlase pilgu läbi. Täname siinkohal Endel Lepistot, kes oma perekonnaga seotud mälestusi meiega jagas. Suur tänu ka teistele autoritele - Kersti Siim, Maarika Leis-Aste, Aivar Viidik, Mart Mõniste, Joosep Metslang, Madis Tuuder, Elmo Viigipuu. Toimetiste ilmunumist on toetanud Eesti Kultuurkapital ja Rahvakultuuri Keskus.

Toimetised järjekorranumbriga kaks on samuti suures osas sisuga täidetud ja ootavad ilmunisvõimalusi. Veel enne seda peaksid aga ilmalgust nägema Elmar Vrageri juttude kogumik ja Kummistu kalmistu raamat, kuid mine tea ...

Head lugemist!
Dan Lukas

Kohaliku tasandi muinsuskaitse vajalikkusest ja võimalikkusest

Madis Tuuder

Narva Linnavalitsuse muinsuskaitse vaneminspektor,
Hiiumaa ja Kärddla ammune sõber ja austaja

Eestis on suur hulk riiklikult kaitstavaid ajalooliselt ja arhitektuuriliselt väärtuslikke objekte, millega ümberkäimist kureerib Muinsuskaitseamet. See aga ei tähenda, et objektid või hoonekooslused, mis riikliku kaitse all ei ole, ei võiks olla väärtuslikud ja säilitamist vajavad. Paraku ei jõua riik kogu meie keskkonda kaitsta ja seda pole ka tarvis. Seda enam, kui tegu on lokaalse või kogukondliku tähtsusega pärandiga, mis üleriigiliselt nii ainulaadne ei ole, kuid on samas kohaliku piirkonna identiteedi osa ning kujundab selle esteetilist palet. Teisalt olgu öeldud, et kogu inimkätega loodud keskkonda polegi vaja tingimata kaitsta, kuna ühiskonna eesmärgiks ei ole luua endast muuseumieksponaati, vaid olla alalises arengus. See tähendab pidevalt uute kihistuste ja kvaliteetide tekkimist ja tekitamist ning nende segunemist. Oluline on sel puhul erinevate kihistuste omavaheline kokkusobivus ehk otsesemalt väljendudes – et näiteks stiilne ja väärikas tsaari- või eestiaegne elamu ja maskuliinsusest pakatav tänapäeva luksusvilla ei mõjuks kõrvuti nagu siga ja kägu. Just selliseid vastuolusid kohtame paraku meie asulates aina rohkem.

Selleks, et mõni piirkond, linn või küla oma ajalooliselt väljakujunenud nägu ja iseloomu (võib öelda ka visiitkaarti) ei kaotaks, on mitmeid mooduseid. Ja nagu mainitud, ei pea sugugi alati riik ütlema, mis ühes või teises paigas kohalikus mõttes kaitsmist väärib ja kas seda või teist hoonet või kiigeplatsi kohalik kogukond väärtustama peab. Üsna suur roll oma elukeskkonna kaitsmisel ja hoidmisel – ja seda ka muinsuskaitsealisest aspektist, lasub mõistagi kohalikul omavalitsusel, kel valla- või linnaelu kureeriva üksusena on selleks ka halduslikud ja

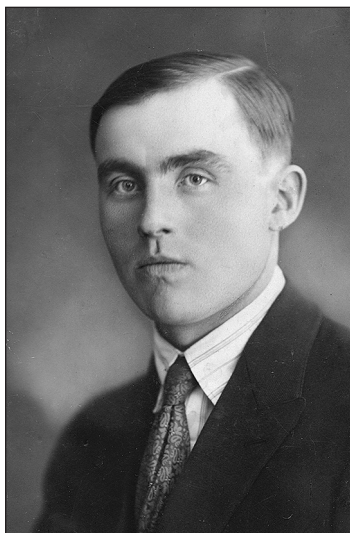
juriidilised instrumendid. Kõike seda muidugi juhul, kui kohalik kogukond, kelle võimuses on omale juhtkond valida ja seeläbi oma kavatsusi ja soove kodukoha arendamisel ellu rakendada, seda kõike soovib ja demokraatlikus ühiskonnas talle omistatud võimalusi kohaliku elu suunamisel kasutab.

Aga mida siis kohalik omavalitsus ehitatud keskkonna kaitsel teha saab? Lühidalt öeldes saab ta reglementeerida haldusala ehitustegevust selliselt, et see rakenduks kohaliku keskkonna säilimise ning uue ja vana harmoonilise kooskõla tekkimise hüvanguks. Kõige levinumaks mooduseks on antud juhul miljööalade moodustamine. Seda võib defineerida järgmiselt: **miljööväärtuslik eluasemepiirkond (nn miljööala)** on seadusandlikus mõistes planeeringuga määratud ala, kus kehtestatakse piirkonna ajaloolis-kultuurilisest eripärase ja selle säilitamise vajadusest tulenevad spetsiifilised planeeringulised ja ehituslikud eeskirjad.

Kõige eesrindlikumad Eesti miljöökaitjad on suured omavalitsused nagu Tallinn ja Tartu, kes näiteks oma Kalamaja ja Supilinna seeläbi järeltulevatele põlvedele säilitada püüavad. Samas on arvukalt miljööalasi moodustanud väiksemad omavalitsusedki, kusjuures kehtestatud mängureeglid võivad omavalitsuseti paljuski erineda. Tõsiselt on asja

Kärdla, Tiigi 34. Foto Tiina Mõniste 2015

Emilian Lepisto
Foto Alex. Jurich Tallinn

Emilian Lepisto sündis 7. detsembril (ukj) 1900. aastal Heltermaa külas Suuremõisa (Pühalepa) vallas 10-lapselise meremehe perekonna vanima lapsena. Vanematel polnud majanduslike olude tõttu võimalik anda paremat kooliharidust kui kaks talve Aruküla külakooli. Ärksa meele ja õpihimulisena tuli koolitarkused kodus ema abil selgeks saada, lugedes läbi ka kõik kättesaadavad raamatud. Samal ajal tuli vanaisa kõrval olla suures peres ka töötajaks. Juba 13-aastaselt alustas ta meremehena, millest sai amet peaaegu kogu eluks. Meremehe elu viis läbi Vabadussõja, erinevate Euroopa sadamate ja laevade.

Abiellus 1930. aastal. Perre sündis neli poega. 1949. aastal asus olude sunnil elama Tallinnasse ning töötas 1950. aastast kuni 1972. aastani riidevabrikus „Keila”.

Teda iseloomustas lai silmaring, suur huvi geograafia, ajaloo ja merenduse vastu. Õppis iseseisvalt kõnekeeles tasemel selgeks soome, vene ja inglise keele. Oli kogu elu Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku liige.

Hoidis oma peret, olles meile, lastele, aususe, õigluse ja töösse lugupeidava suhtumise eeskujuks.

Suri 1977. aasta detsembris ja on maetud Tallinna Rahumäe kalmistule.

Endel Lepisto

Mälestused

*Tulgu kurbtus, viletsus
Vanadus või mure
lapsepõlve mälestus
Elades ei sure*

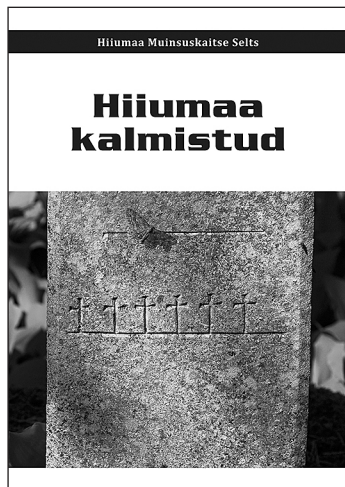
Lapsepõlve mälestus! Kui varasest noorusest sa mõlgud meeles kellegil, ja mida ka ei ole talletanud inimmälestus lapseest, varasest nooreast ja elust üldse. Kuid ometi on olnud kõigil inimestel oma lapsepõlv, oma noorus, oma pärastine elu täies inimeas, ja ka siis, kui on antut elada nii kaua et vanaduse härmatis on jõudnud juba pead katta, kortsud palgele tulla ja selg aastate koorma all küüru vajuda.

Ühedele meist on tema lapsepõlv muretum ja rõõmurikkam. Teistel on see olnud läbipõimitud muredest ja kehvusest. Kuid ometi omad lapsea- ja noorepõlve aastad, rõõmu ja muretuse aastad, on olnud meil kõigil. On ju terve inimelu läbipõimitud rõõmudest ja kurbtusest. Õnnelikest ja ebaõnnelikest päevadest. Elu ilusamate hetkedest ja samuti ka võitlusest elumerel, kus tihtipeale torm möllab, püüdes hävitada ja kursist viia kõrvale sinu elulaeva. Kuid nagu imeläbi, sa ometi pääsed. Siis, kui sinu lipukirjaks on ausus ja õiglus ja sinu eesmärgina seisab maailma lunastaja täht, see on ristitäh, siis, võitnud kõik raskused, jõuad kord pärima elu võidupärga, siis, kui lõpeb sinu maine rännutee ja paned maha oma reisikepi, mida kandsid siin kaduvikus rännates.

Lapsepõlve mälestus

Kuid kõigepealt pean uskuma seda mida kuulnud olen teistelt, ja nimelt seda, et olin sündinud siia ilma sajandite vahetusel, nii siis 1900 aastal 24. novembril, s.o. kadrilaupäeval, vana kalendri järele. Mis meil hiljem tarvitusele tulnud uue kalendri järele on 7. detsember. Hiiumaal, Suuremõisa, pärastises Pühalepa vallas, kus minu vanematel oli väike eluaseme koht, n/n „popsikoht.” Oli see Heltermaa sadama vahetus läheduses. Isa oli põline meremees, kes alati oli reisudel. Samuti olid olnud meremehed minu vanaisa ja vana vanaisa, kes oli jäänud kadunuks ühel soolatooma reisul Rootsi või Soome vahel.

Hiiumaa Muinsuskaitse Seltsi väljaanded

Hiiumaa kalmistud

Kärdla 2013

Ülevaade Hiiumaa kalmistutest (17 kalmistut).

Koostajad: Vello Kaskor, Mart Mõniste,
Helgi Põllo, Dan Lukas.
Kujundaja Mart Mõniste.

Formaat A5, 176 lk, kõvad kaaned.
ISBN 978-9949-33-389-9

Kärdla aknad

Kärdla 2015

Koostaja Dan Lukas
Tekst Dan Lukas, Katrin Koit
Joonised Eva Laarmann
Fotod Tiina Mõniste, Eva Laarmann
Kujundaja Mart Mõniste.

Formaat A4, 96 lk, pehme köide.
ISBN 978-9949-38-661-1